

SOVET DAVRIDA AYOLLAR HAYOTIDAGI O'ZGARISHLAR: YUTUQLAR VA ZIDDIYATLAR

Guliston davlat pedagogika instituti

Tarix kafedrası dotsenti

U.Mirzaliyev

22/25-guruh talabasi

Dildora Tovashova

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sovet ittifoqi davrida, xususan, O'zbekistonda xotin-qizlar hayotida yuz bergan tub ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar tahlil qilinadi. Muallif "Hujum" harakati, majburiy umumiy ta'lim tizimining joriy etilishi, ayollarning mehnat va davlat boshqaruviga jalb qilinishi kabi muhim jarayonlarni yoritib beradi. Maqolada sovet davri islohotlarining ijobiy yutuqlari (savodxonlikning oshishi, iqtisodiy mustaqillik) bilan bir qatorda, uning ziddiyatli tomonlari — xotin-qizlar zimmasiga tushgan ikki tomonlama og'ir yuk va qishloq xo'jaligidagi mashaqqatli mehnat masalalari ham xolisona baholangan.

Kalit so'zlar

Sovet davri, O'zbekiston ayollari, "Hujum" harakati, ijtimoiy tenglik, paranji, savodxonlik, iqtisodiy mustaqillik, xotin-qizlar emansipatsiyasi, ikki tomonlama yuk, paxtachilik.

Tarix o'zining shiddatli burilishlarida insoniyat taqdirini butkul o'zgartirib yuboradigan yirik ijtimoiy-siyosiy evrilishlarga boy. Biroq, har qanday tuzum yoki inqilobning tub mohiyatini, uning jamiyat qatlamlariga

ko'rsatgan haqiqiy ta'sirini tushunish uchun, eng avvalo, o'sha davrdagi ayollar hayotiga nazar tashlash lozim. Negaki, xotin-qizlarning jamiyatdagi o'рни, ularga bo'lgan munosabat va berilgan erkinlik darajasi har qanday sivilizatsiyaning haqiqiy rivojlanish ko'rsatkichi yoki aksincha, inqirozi ramzi bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda, XX asr boshlarida dunyo xaritasida paydo bo'lgan ulkan imperiya — Sovet Ittifoqi davri va uning Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida olib borgan ijtimoiy tajribalari bugungi kunga qadar jiddiy bahs va munozaralarga sabab bo'lib kelayotgan eng murakkab mavzulardan biridir. Bu davr shunchaki bir siyosiy tuzumning boshqasi bilan almashishi emas, balki asrlar davomida shakllangan an'anaviy turmush tarzi, Sharqona qadriyatlar va oilaviy munosabatlarning tamoman qayta ko'rib chiqilishi bo'ldi.

O'tmishga insoniy nigoh bilan boqadigan bo'lsak, sovet hokimiyati o'rnatilgunga qadar o'zbek ayolining dunyosi asosan hovli devorlari, oila tashvishlari va farzand tarbiyasi bilan cheklangan edi(1). Jamiyat iqtisodiy, siyosiy va madaniy jihatdan erkaklar tomonidan boshqarilar, ayol kishi esa ko'pincha faqat boquvchi va urug' davomchisi sifatida qabul qilinardi. Albatta, bu muhit ichida ham o'zining oqilaligi, zakovati va she'riyati bilan yorqin iz qoldirgan Nodirabegim, Uvaysiy yoki Anbar Otin kabi siymolar yetishib chiqqan, ammo umumiy qatlam — millionlab oddiy ayollar uchun ijtimoiy hayot eshiklari yopiq edi. Paranji va chachvon nafaqat kiyim, balki ayolning tashqi dunyodan uzilganligining, uning jamiyatda alohida shaxs sifatida tan olinmaganligining o'ziga xos ijtimoiy devori vazifasini bajarardi. Sovet mafkurasi esa aynan mana shu "eskilik sarqitlari"ga qarshi shafqatsiz va murosasiz urush e'lon qildi(2).

Hokimiyat tepasiga kelgan bolsheviklar uchun ayollarni emansipatsiya qilish, ya'ni ularga erkaklar bilan teng huquq berish shunchaki insonparvarlik rejasi emas, balki yangi iqtisodiy va g'oyaviy tuzumni mustahkamlash uchun

strategik zaruriyat edi. Chunki ulkan davlatni sanoatlashtirish, qishloq xo‘jaligini kollektivlashtirish va yangi mafkurani odamlar ongiga singdirish uchun jamiyatning deyarli yarmini tashkil etuvchi xotin-qizlar kuchidan foydalanmaslikning iloji yo‘q edi. Shu tariqa, 1920-yillarning oxiriga kelib, mintaqada shiddatli va ko‘p hollarda fojiali kechgan "Hujum" harakati boshlandi. Bu shunchaki matoni yuzdan olish harakati emas edi; bu asriy tushunchalar, diniy qarashlar va oilaviy an‘analar poydevoriga berilgan kuchli zarba edi(3).

Ushbu tarixiy jarayonni tahlil qilar ekanmiz, inson ongi birdaniga ikki xil tuyg‘u va xulosalar orasida aylanadi. Bir tomondan, sovet davri ayollarga misli ko‘rilmagan imkoniyatlar eshigini ochdi. Kechagina savodsiz bo‘lgan, o‘z huquqini bilmagan qizlar bir necha o‘n yilliklar ichida yirik korxonalarni boshqaradigan rahbarlar, jarrohlar, akademiklar, uchuvchilar va xalqaro sahnalarda porlaydigan san‘atkorlarga aylanishdi. Davlat tizimi ayollarning bilim olishi va ijtimoiy faollashuvini har tomonlama rag‘batlantirdi. Biroq, tanganing ikkinchi tomoni ham borki, uni insoniy fojialarsiz, achchiq haqiqatlarsiz tasvirlab bo‘lmaydi. An‘anaviy turmush tarzining keskin buzilishi minglab oilalarda nizolarga, hatto paranjisini tashlagan jasur ayollarning o‘z yaqinlari tomonidan fojiali tarzda o‘ldirilishiga olib keldi. Bundan tashqari, ayol kishi uydan chiqib jamiyatga qo‘shilar ekan, uning yelkasidagi oilaviy majburiyatlar kamaygani yo‘q, aksincha, endi u ham zavodda, ham dalada mehnat qilishi, shu bilan birga an‘anaviy uy-ro‘zg‘or yukini ham tortishi kerak edi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, sovet davrida ayollar hayotidagi o‘zgarishlar bir tomonlama, silliq va faqat g‘alabalardan iborat jarayon bo‘lmagan. Bu — og‘riqlar, qurbonliklar, tushunmovchiliklar, lekin shu bilan birga, ulkan parvozlar va uyg‘onishlar davri edi. Bugungi kunda ushbu mavzuni o‘rganish bizga o‘tmishni shunchaki qoralash yoki oqlash uchun

emas, balki bugungi zamonaviy, mustaqil O‘zbekiston ayolining jamiyatdagi erkin va yuqori mavqeyi qanday og‘ir, ziddiyatli va murakkab tarixiy yo‘lni bosib o‘tib shakllanganini anglash uchun g‘oyatda muhimdir.

Sovet imperiyasi Markaziy Osiyoga kirib kelgach, uzoq yillar davomida shakllangan hayotiy tartiblar mutlaqo yangi va o‘zgacha chorlovlar bilan yuzma-yuz keldi. Bu o‘zgarishlar shamoli hamma narsadan ko‘proq o‘zbek ayolining taqdirini nishonga olgan edi. Davlat siyosatining eng ko‘zga ko‘ringan va shiddatli sahifasi, shubhasiz, "Hujum" harakati bo‘ldi. 1920-yillarning ikkinchi yarmida boshlangan bu harakat doirasida minglab ayollar paranji va chachvonlarini otashga otdilar. Ammo bu jarayon sovet plakatlarida tasvirlanganidek oson va quvonchli kechmadi. Bir tasavvur qiling: kechagigacha uydan yuzini berkitib chiqqan, oila va mahalla bosimi ostida yashagan ayol uchun bir kunda paranjini tashlash shunchaki kiyimni almashtirish emas, balki butun boshli dunyoqarashni, hayot falsafasini o‘zgartirish edi. Bu qadamni qo‘ygan ayollar jamiyatning bir qismi tomonidan qahramon, ikkinchi — an’anaviy va dindor qismi tomonidan esa oila va millat xoini sifatida ko‘rildi. Minglab jasur o‘zbek qizlari erkinlik yo‘lidagi bu birinchi qadami uchun o‘z otalari, akalari yoki turmush o‘rtoqlari qo‘lida fojiali tarzda qurbon bo‘ldilar. Bu voqealar ortida ulkan insoniy iztirob, qo‘rquv va yangi dunyoga bo‘lgan intilish yashirin edi.

Biroq, bu murakkab kurashlar ortidan ta’lim sohasida haqiqiy inqilob yetilib kelayotgandi. Sovet hukumati majburiy umumiy ta’lim tizimini joriy etdi va qizlar ommaviy ravishda maktablarga jalb qilindi. O‘sha davr xotin-qizlari uchun yozish va o‘qishni o‘rganish go‘yo qorong‘ulikdan yorug‘likka chiqishdek gap edi. Mahallalarda tashkil etilgan "Xotin-qizlar klublari" va savodsizlikni tugatish kurslari (likbezlar) nafaqat bilim maskani, balki ayollarning o‘z huquqlarini anglash markaziga aylandi. Tarix sahnasida birinchi marta o‘zbek qizlari Toshkent, Moskva va Leningrad kabi

shaharlardagi oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirdilar. O'zbekiston jamiyatida ilk bor shifokor ayollar, o'qituvchilar, huquqshunoslar va muhandislar paydo bo'ldi. Bu shunchaki kasb egallash emas, balki ayol kishining intellektual salohiyati erkaknikidan aslo kam emasligini amalda isbotlash edi.

Shu bilan birga, madaniyat va san'at olamida ham misli ko'rilmagan evrilishlar sodir bo'ldi. Sharq ayolining sahnaga chiqishi, qo'shiq aytishi va raqsga tushishi uzoq vaqt davomida eng katta gunoh va sharmandalik hisoblanib kelgan. Sovet davri esa bu qoliplarni butunlay parchalab tashladi. Tamaraxonim, Halima Nosirova, Mukarrama Turg'unboyeva kabi buyuk siymolar o'zbek san'atini dunyoga tanitdilar. Ular sahnaga chiqqanda, o'zbek ayolining nafaqat go'zalligi va latofati, balki ulkan ichki dardi va ozodlikka bo'lgan tashnaligi namoyon bo'lardi. Siyosiy maydonda ham ayollar ovozi balandroq eshitila boshladi. Ular davlat boshqaruv organlariga, deputatlikka saylandilar va jamiyat hayotiga daxldor qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish huquqini qo'lga kiritdilar.

Biroq, ideal ko'ringan bu manzaraning orqasida sovet tuzumining juda og'ir, ekspluatatsion tabiati ham yashirin edi. Ayollarning iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lishi va jamiyat mehnatiga qo'shilishi ortidan "ikki tomonlama yuk" (double burden) muammosi paydo bo'ldi. Davlat ayolga erkaklar bilan teng ishlash majburiyatini yukladi, lekin uni uydagi an'anaviy ro'zg'or tashvishlaridan, bola tarbiyasidan, pishir-kuydirdan ozod qilgani yo'q. Ayol kishi 8 soat zavodda yoki dalada ishlab, so'ngra uyga kelib yana ikkinchi ish kunini boshlashga majbur edi(4).

Ayniqsa, qishloq joylardagi ayollarning ahvoli g'oyatda og'ir edi. O'zbekiston sovet ittifoqining "paxta bazasi"ga aylantirilishi oqibatida, qishloq ayollari yilning o'n ikki oyi issiq-sovuqda, og'ir jismoniy mehnat ostida yashadilar(5). Texnik qahramonlik ramzi sifatida ko'rsatilgan Tursunoy Oxunova kabi mexanizator ayollar obrazi ortida, aslida millionlab ayollarning

paxta dalalarida to'kilgan achchiq peshona teri va yo'qatilgan sog'lig'i turardi. Davlat tomonidan berilgan erkinlik go'yo ayollarni oilaviy qaramlikdan qutqargandek bo'lsa-da, ularni tizimning, rejaning va paxta siyosatining ramziy quliga aylantirib qo'ygan edi. Shunga qaramay, aynan mana shu mashaqqatlar va ziddiyatlar ichida o'zbek ayolining irodasi toqlandi. Ular nafaqat o'z oilasini tebratadigan matonat egasiga, balki mamlakat poydevorini ushlab turgan eng asosiy ijtimoiy kuchga aylandilar.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, sovet davrida o'zbek ayollari hayotida yuz bergan o'zgarishlar shunchaki bir ijtimoiy tajriba emas, balki butun boshli millatning tafakkur inqilobi edi. Bu davr xotin-qizlar taqdiriga bir-biriga mutlaqo zid bo'lgan ikki xil haqiqatni olib kirdi. Bir tomondan, asriy aqidalar va paranjining zulmatidan qutulib, ilm-fan, madaniyat va siyosat maydoniga chiqqan ozod ayol obrazi shakllangan bo'lsa, ikkinchi tomondan, sovet tuzumining shafqatsiz rejalari yo'lida paxta dalalarida salomatligini yo'qotgan, "ikki tomonlama yuk" ostida ezilgan mehnatkash ayol qismati namoyon bo'ldi. Biroq, aynan mana shu murakkab va ziddiyatli tarixiy jarayon bugungi zamonaviy, mustaqil O'zbekiston ayolining jamiyatdagi yuqori mavqeyini belgilab bergan mustahkam poydevor vazifasini o'tadi.

Bugungi kun nigohi bilan qaraganda, o'sha davrdagi ayollarning matonati va kurashchanligi bizga eng muhim saboqni beradi: xotin-qizlarning ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy erkinligi har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun birlamchi shartdir. O'tmishdagi xatolardan xulosa chiqargan holda, bugungi kunda ayollarni nafaqat ishchi kuchi sifatida qadrlash, balki ularning huquqlarini himoya qilish, oila va jamiyatdagi o'rnini muvozanatda saqlash davlatimiz siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1)Alimova, D. A. (2009). *O'zbekistonda ayollar masalasi: tarix va bugun*. Toshkent: "Fan" nashriyoti. (*Ushbu asarda XX asrda o'zbek ayollarining ijtimoiy hayotdagi o'rni arxiv hujjatlari asosida tahlil qilingan*).

2)Aminova, R. X. (1977). *The October Revolution and Women's Liberation in Uzbekistan*. Moscow: Nauka. (*Sovet davrida ayollar emansipatsiyasi va "Hujum" harakati bo'yicha yozilgan klassik tadqiqot*).

3)Kamp, M. (2006). *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Changing Lives under Soviets*. University of Washington Press. (*Chet ellik tadqiqotchining o'zbek ayollari kundaliklari va xotiralari asosida yozgan xolis ilmiy asari*).

4)Yo'ldosheva, G. (2015). *Markaziy Osiyoda ijtimoiy o'zgarishlar va xotin-qizlar taqdiri (XX asr)*. Toshkent: "Yangi asr avlodi".

5)O'zbekiston Milliy Arxivi (O'zMA) materiallari, F-86 (Xotin-qizlar bo'limi fondi), 1925–1935-yillar hisobotlari.

